

Nieuw maar onbereikbaar

MARTIN STOKHOF

Recensie van: Stanley Cavell (1998) *Dit nieuwe maar onbereikbare Amerika. Emerson na Wittgenstein* (vertaling: Frans van Zetten, met een inleiding door Hent de Vries). Amsterdam, Parresia.

Dit boek bevat drie stukken van Stanley Cavell: de twee Carpenterlezingen, getiteld *Afwijzing van het verval. Wittgenstein als cultuurfilosoof* en *Vinden als funderen. Stappen zetten in Emersons Experience*, alsmede een 'inleidend verslag' getiteld *Werk in uitvoering*. Deze stukken worden voorafgegaan door een inleiding van Hent de Vries.

De inleiding van De Vries geeft een beknopt, maar helder overzicht van een aantal belangrijke thema's in het werk van Cavell, thema's die voor een deel ook weer in deze lezingen terugkomen: de uitdaging van het scepticisme, de rol van het 'gewone', filosofie als 'werk'. Ook Cavells werk over film en literatuur wordt kort geschetst. De Vries plaatst Cavell in een breder spectrum van de contemporaine Amerikaanse filosofie, waarbij hij tracht een verklaring te vinden voor het feit dat Cavell in Nederland relatief weinig aandacht heeft gekregen. Als een van de oorzaken wijst hij daarbij op Cavells eigenzinnige stijl, en zijn complexe verhouding tot zowel de analytische als de continentale traditie.

Zoals gezegd komt in de twee lezingen van Cavell een aantal thema's terug

die ook in zijn andere werk voortdurend aan de orde worden gesteld. Eén van deze 'rode draden' is het probleem van scepticisme, dat door Cavell niet zozeer als een filosofisch probleem, of als een filosofische stellingname, wordt beschouwd als wel als een onvermijdelijk aspect van onze menselijke zijnswijze: de (lok)roep van de scepticus is er een die we niet kunnen negeren, noch tot zwijgen kunnen brengen door een weerlegging. Aan deze interpretatie van het scepticisme, en aan Wittgensteins antwoord daarop, wijdde Cavell eerder een heel boek, *The claim of reason*, dat mede de achtergrond van deze lezingen vormt. Scepticisme en de rol van het alledaagse vormden ook een van de onderwerpen van *In quest of the ordinary*, terwijl Cavells opvatting over hoe filosofie te bedrijven mede wordt geïllustreerd in zijn werk over literatuur en film (onder andere in *Disowning knowledge*).

De eerste lezing, *Afwijzing van het verval. Wittgenstein als cultuurfilosoof*, benadert de vraag in hoeverre, en in welke zin, aan Wittgenstein een filosofie van de cultuur kan worden toegeschreven,

primair vanuit een analyse van Wittgensteins verhouding tot de filosofie. Cavell is zich er uiteraard van bewust dat Wittgenstein op diverse plaatsen, met name in de aantekeningen die zijn gebundeld in *Culture and value*, zich expliciet uitlaat over diverse aspecten van de twintigste-eeuwse cultuur, maar hij is van mening dat daarin geen filosofisch interessante opvattingen te vinden zijn. Het is vooral in Wittgensteins ideeën over wat filosofie niet meer kan zijn, en wat zij wellicht zou kunnen worden, dat Cavell een diepgaande kritiek van de cultuur bespeurt. Niet een die open en bloot voor het oprapen ligt, maar die eraan onttrokken moet worden. Op basis van een analyse van de rol die het 'gewone', het alledaagse, in Wittgensteins late werk speelt, en een eigenzinnige interpretatie van het notoire begrip 'levensvorm', construeert Cavell een interpretatie van de *Philosophische Untersuchungen* als een 'beeld van onze tijd'. Leunend op de ideeën van Spengler (waar Wittgenstein zeker door beïnvloed is), leest Cavell de *Untersuchungen* als een schets van onze westerse cultuur, of beter, als een 'beschaving' in Spenglers zin: een eindstadium van de cultuur. Zo gelezen krijgt de taalkritiek van de *Untersuchungen* een wijdere dimensie: het is een kritiek op de filosofische traditie, en tevens een aanzet tot een radicale vernieuwing daarvan. Overigens ziet Cavell ook wel verschillen tussen Wittgensteins opvattingen en die van Spengler. Waar Spengler verval als onvermijdelijk beschouwt, als iets dat langs intrinsieke weg totstandkomt, beschouwt Wittgenstein, volgens Cavell, de taal niet als iets dat noodzakelijkerwijs tot problemen leidt. Wij zijn het die door de taal verkeerd te gebruiken de problemen in het

leven roepen. Volgens Cavell hangt Wittgensteins visie op de cultuur nauw samen met zijn optiek op de filosofie. De filosofie onttrekt zich niet als een 'bovenculturele' instantie van de Rede aan de tekortkomingen van onze cultuur: zij staat zelf ter discussie. En de remedie die ze eventueel te bieden heeft, zal pas ter beschikking komen als zij zichzelf heeft getransformeerd: weg van de constructie van 'filosofische superbegrippen' ('de' taal, 'het' denken) en 'supersterke' connecties (tussen bewustzijn en objecten, bijvoorbeeld), terug naar het gewone en alledaagse. Hier ziet Cavell een duidelijk relatie met zijn interpretatie van Wittgensteins begrip 'levensvorm'. Zijns inziens is wat Wittgenstein bedoelt met 'levensvorm' niet louter een sociaal of cultureel gegeven, maar een concept dat ook een natuurlijke, biologische component heeft. En zoals de taal, en de filosofie, behoeft ook onze menselijke levensvorm een transformatie, een radicale verandering, die van binnenuit moet komen. Wittgensteins fameuze dictum: 'De filosofie laat alles zoals het is', is in Cavells visie dan ook niet een verklaring van onvermogen, een afkondiging van het einde van de filosofie, maar een wegwijzer: naar een filosofie die de moed heeft af te zien van haar pretenties, die zich 'bij haar denken inhoudt'. (Dat Cavell hier een relatie legt met Heideggers positie in *Was heisst Denken?* zal geen verwondering wekken.)

De tweede lezing, *Vinden als funderen. Stappen zetten in Emersons Experience*, sluit qua thematiek op een aantal punten aan bij de eerste. Ook bij Emerson gaat het om transformatie, en om een nieuw begin. Tegen de (voornamelijk literatuurtheoretische) traditie in wil Cavell Emerson wel degelijk be-

schouwen als een filosoof. Hij baseert zich daarbij niet op eerdere essays van Emerson (zoals *Nature* en *The Divinity school address*), waarin Emerson een niet zo originele, neo-platoonse visie uitdraagt. Zich baserend op het latere *Experience* wil Cavell Emersons oorspronkelijke zijde laten zien. Hij leest hem als iemand die op zoek is naar een nieuwe manier van filosoferen, en als zodanig gezien kan worden als een voorganger van Wittgenstein en Heidegger. Cavell gaat ervan uit dat Emerson hier de onoplosbaarheid van het scepticisme als filosofisch probleem erkent, en van daaruit op zoek is naar een radicale vernieuwing van de filosofie. De sleutel daarvoor is vertrouwen in de taal, de gewone, alledaagse taal. De woorden van de taal behoeven een transformatie, en zijn daartoe ook in staat. Maar dat vereist van ons, die de woorden hanteren, ook een omslag. De filosofische traditie, culminerend in het werk van Kant, heeft de greep van het verstand op de wereld een theoretische onderbouwing gegeven die uiteindelijk resulteert in een verlies: tussen ons en de dingen zelf gaapt een kloof. Dat gevoel van verlorenheid vormt volgens Cavell het uitgangspunt van Emersons essay. Het dwingt ons tot een herbezinning. Acceptatie van het scepticisme als een trek van ons denken dat we door het denken niet kunnen weerleggen, moet leiden tot een andere manier van denken, een denken dat niet zozeer gericht is op resultaten als wel op het proces zelf. De waarde van de filosofie ligt niet in wat er door bereikt wordt, maar in de wijze waarop: *experience*, zoals Cavell dat begrijpt, is verbonden met 'gevaar, beproeving, geboorte, weg of reis, benadering'. Voor Emerson, en met hem voor Cavell, is dit thema van vernieuwing

nauw verbonden met de idee van Amerika als de 'nieuwe' wereld. Dit Amerika, hoewel voortgekomen uit de oude wereld van Europa, kan, wil ze werkelijk nieuw zijn, geen voortzetting zijn van de traditie van Europa, maar moet haar eigen weg, haar eigen stem vinden. In dit verband citeert Cavell een opmerking van Wittgenstein, die eens opmerkte: 'Wat hebben wij de Amerikanen te bieden? Onze halfvergane cultuur? De Amerikanen hebben nog geen cultuur. Maar van ons kunnen ze niets leren.'

In het 'inleidend verslag' waarmee dit boek begint, plaatst Cavell zijn analyses van Wittgenstein en Emerson in een wijder perspectief. Het centrale thema hier is dat van de filosofie als 'werk', als een activiteit die vooral door de wijze waarop ze wordt beoefend, en niet zozeer door haar resultaten, van belang is. Cavell ziet in deze opvatting de mogelijkheid van een filosofie die zou kunnen voldoen aan Schlegels aforisme dat 'dichtkunst en filosofie tot een eenheid moeten worden gebracht'. Dat idee moet leiden tot een herziening van de canon, en tot een wijze van filosofie bedrijven en onderrichten die zich van de traditionele grenzen niets aantrekt. Emerson, Heidegger, Nietzsche en Wittgenstein zijn auteurs die volgens Cavell, ieder op hun eigen wijze, daaraan een bijdrage leveren. In dat licht leest Cavell Heideggers *Der Ursprung des Kunstwerkes* niet alleen als een filosofische analyse van de functie van de kunst, 'het gebeuren van de waarheid in het werk', maar ook als een voorbeeld daarvan. Dat een dergelijke opvatting van filosofie ook in het werk van Wittgenstein aanwezig is, tracht Cavell aan te tonen door een analyse van enkele passages uit de *Philosophische Unter-*

suchungen, met name die waarin sprake is van Wittgensteins idee dat de filosofie een 'overzicht' moet geven. Ook bij Emerson en Nietzsche is volgens Cavell een soortgelijke visie aanwezig: hun werk gaat niet alleen over de relatie tussen filosofie en kunst, het is er ook een voorbeeld van.

Het recenseren van deze lezingen van Cavell (en tot op zekere hoogte geldt dit voor al zijn werk) stuit op eigenaardige problemen. We zijn gewend filosofen in te delen in stromingen, ze te classificeren aan de hand van de posities die ze verdedigen of juist bestrijden, en ze te beoordelen op hun argumentaties. Dat nu is bij Cavell heel moeilijk, en het heeft te maken met de aard van zijn filosofisch 'werk'. Uit het voorafgaande zal duidelijk zijn waarom 'werk' hier tussen aanhalingstekens staat: het moet niet begrepen worden als 'oeuvre', dit wil zeggen als een (meer of minder) coherent stelsel van opvattingen en argumentaties, maar als aanduiding van een activiteit. Filosofie is voor Cavell filosoferen, en filosoferen is vooral lezen, parafaseren, herlezen, intuïtieve connecties naspeuren, en van die activiteiten verslag doen in een hoogst persoonlijke stijl. Cavells uiteenzetting met Wittgenstein is daarvan een goed voorbeeld. Wat is de indruk die je aan Cavells lezing van Wittgenstein overhoudt? Vertelt het je iets, kun je er iets van leren? Het antwoord is (noodzakelijkerwijs?) ambigu. Ja: Cavell maakt op indringende wijze duidelijk hoe je zo'n tekst óók kunt lezen. Zijn werk staat vol verrassende associaties, eigenzinnige interpretaties, onverwachte verbanden met andere auteurs, en verstrekkende gevolgen voor vraagstellingen die op het eerste gezicht in het geheel niet aan de orde

zijn. En dat zegt wel degelijk iets over Wittgenstein, maar ook (meer?) over Cavell, en het probleem is dat je beide niet echt goed kunt scheiden. Nee: over wat Wittgenstein heeft bedoeld, wat zijn intenties waren, hoe wat hij zegt past in de contemporaine systematische discussie over de problemen die hij direct aan de orde stelt, daarover heeft Cavell meestal weinig te zeggen.

Cavells studie van Wittgensteins werk staat derhalve in sterk contrast met de gebruikelijke, strikt 'academische' benadering ervan in veel Angelsaksische literatuur, waarbij de bijdrage van Wittgensteins ideeën aan systematische filosofische vraagstellingen meestal centraal staat. Dat dat zeker niet de enige wijze is waarop men Wittgensteins werk kan begrijpen en appreciëren, is juist, en het is zeker Cavells verdienste daar als een van de eersten een andere benadering tegenover te hebben gesteld. Onder andere geïnspireerd door zijn werk, zijn ook anderen Wittgenstein gaan lezen op een wijze die waarschijnlijk meer recht doet aan zijn intenties, die zeker niet geheel en al samenvallen met de systematische interesses van de analytische filosofie. De werkelijke uitdaging is dan om deze benadering zo veel mogelijk te ondersteunen met een gedetailleerde analyse van Wittgensteins teksten, en, met name, te laten zien hoe in dat licht zijn opmerkingen over specifieke systematische vraagstellingen moeten worden genterpreteerd. Dat vereist, naast de 'empatische' instelling waarvan Cavells werk zo'n prachtig voorbeeld is, grote aandacht voor de tekst zelf en voor de relatie met systematische problemen. Op dat laatste punt laten Cavells 'lezingen' soms wel eens te wensen over. Een voorbeeld daarvan levert de tweede lezing. Cavell

merkt terecht op dat Wittgensteins opvattingen over maatschappelijke en culturele vragen vaak een conservatieve indruk maken. (Dat geldt zeker voor sommige analyses in het al eerder vermelde *Culture and value*.) Het zou interessant zijn, en voor een beter begrip van Wittgensteins werk zelfs essentieel, om die vermeende conservatieve tendensen in Wittgensteins werk te confronteren met de 'revolutionaire' interpretatie die Cavell van de *Philosophische Untersuchungen* geeft. Wittgensteins eigennuttige, en veelal veronachtzaamde ideeën over kunst en de aard van esthetische ervaring, ideeën die weer samenhangen met zijn opvattingen over bewustzijn, de rol van het lichaam en dergelijke spelen daarin een sleutelrol. Alleen langs die weg is, denk ik, werkelijk te begrijpen waar het Wittgenstein om te doen is. Maar van dat alles is in Cavells analyses geen spoor te vinden. Een ander voorbeeld. Cavells analyse van wat Wittgenstein bedoelde met dat moeilijke, maar centrale begrip 'levensvorm' gaat, mijns inziens, in de juiste richting. Er is zowel in de *Philosophische Untersuchungen*, maar met name in het latere *Über Gewissheit*, en in de *Bemerkungen Über die Philosophie der Psychologie*, voldoende evidentie voor te vinden. Maar ook hier laat Cavell ons in zekere zin in de steek. Hij geeft geen argumenten, noch voor zijn interpretatie, noch tegen die van anderen: we worden verondersteld hem simpelweg te volgen op zijn weg. En dit geldt niet alleen voor de wijze waarop Cavell Wittgenstein leest. Vaak (al te vaak) moeten we het doen met zinsneden als 'Laten we nu eens aannemen dat ...', zonder dat er een argumentatie wordt gegeven waarom dat zou moeten, of hoe dat gerechtvaardigd kan worden, en lezen we 'Men

kan tegenwerpen dat ... maar ...', zonder dat een weerlegging van die tegenwerping wordt geleverd. Door zich vooral bezig te houden met de 'vorm' van Wittgensteins filosofie, en in veel mindere mate met de 'inhoud' doet Cavell Wittgenstein in zekere zin ook onrecht: juist bij hem zijn die twee onlosmakelijk met elkaar verbonden. Daardoor mist Cavell ook de enorme relevantie die de combinatie van vorm en inhoud van Wittgensteins werk hebben voor contemporaine discussies, ook buiten de filosofie.

Leidt dit een louter negatief oordeel over 'Cavells Wittgenstein'? De verdiensten ervan zijn groot, maar anderzijds: aan de hand van Cavell, zeker in deze lezingen, leert men een aspect van Wittgensteins werk kennen, maar het grote geheel blijft er in onderbelicht. Een paar recente voorbeelden van werk dat net als dat van Cavell gevoelig is voor de eigenaardigheden van Wittgensteins werk, met name de niet-analytische tendensen daarin, maar toch gedetailleerd uitgewerkte en beargumenteerde interpretaties bieden, zijn Richard Eldridge (1997) *Leading a human life. Wittgenstein, intentionality and romanticism*. University of Chicago Press; Newton Garver (1994) *This complicated form of life*. Open Court; Cora Diamond (1995) *The realistic spirit*. MIT Press en Theodore Schatzki (1996) *Social practices. A Wittgensteinian approach to human activity and the social*. Cambridge University Press. Een goed voorbeeld van een werk waarin de relevantie van Wittgenstein voor contemporaine discussies centraal staat is het laatste boek van Stuart Shanker (1998) *Wittgenstein's remarks on the foundations of AI*. Routledge.

Of soortgelijke kritiek ook geldt ten

aanzien van Cavells benadering van Emerson kan ik niet beoordelen. Het lijkt me niet onwaarschijnlijk. Wat in ieder geval opvalt aan Cavells lezing van Emersons werk is de grote drang om daarin iets van filosofie, een methode van denken die aanspraak kan maken op die benaming, te ontdekken. In dat kader verzet hij zich tegen de gangbare evaluatie van Emersons essay als 'nevelig en mistig proza', en het (daarom?) ontbreken van filosofische inhoud. Is dat niet ook een rechtvaardiging, via een omweg, van zijn eigen methode? Voor Cavell houdt zijn lezing van Emerson als vernieuwer van de filosofie nauw verband met een thema dat bij Emerson centraal staat: hoe verhoudt 'Amerika' zich tot 'Europa'? In hoeverre betekent 'Amerika' een nieuw begin? Uiteraard is dit een thema dat voor Emerson (en veel van zijn tijdgenoten) van wezenlijk belang was. Maar vanuit een contemporain gezichtspunt doet het toch wat merkwaardig aan om die problematiek simpelweg over te nemen, zoals Cavell doet. Hoe relevant is die obsessie van Amerika met vernieuwing, met het vin-

den van een eigen plaats, voor wat de filosofie nu is, en kan zijn? In dit verband zou men verwachten dat waar Cavell een lijn construeert van Emerson naar Wittgenstein (en Heidegger) hij Wittgensteins vraag 'Wat hebben wij de Amerikanen te bieden' zou analyseren en zou beantwoorden. Maar dat antwoord blijft uit, zoals we ook geen analyse krijgen van de verhouding van Emerson tot wat door velen dan wel als de 'eigen' traditie van de Amerikaanse filosofie wordt beschouwd, het pragmatisme. Net zoals Cavell geen systematische analyses geeft, lijkt hij ook in feitelijke historische vragen niet echt geïnteresseerd.

Deze kritische kanttekeningen laten onverlet dat Cavells werk toch fascineert: niet door de 'informatieve inhoud', maar door de vorm, de aanzet die het kan geven tot een andere manier van kijken naar onze filosofische traditie, waarbij het aan de lezer zelf wordt overgelaten die andere kijk te voorzien van zijn of haar argumenten en toepassingen.